

DİN ve FELSEFE ARASINDA DİN FELSEFESİ

Editör
Betül AKDEMİR SÜLEYMAN

Eskiyeni Yayınları: 94

DİN VE FELSEFE ARASINDA
DİN FELSEFESİ

Editör
Betül AKDEMİR SÜLEYMAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

1. Baskı: Mart 2021

ISBN: 978-625-7673-04-4

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.eskiyeni.org • e-mail: fcr@fcr.com.tr

DİN ve FELSEFE ARASINDA
DİN FELSEFESİ

Editör
Betül AKDEMİR SÜLEYMAN

Ankara 2021

YAZARLAR

Prof. Dr. Ayhan BIÇAK

Ayhan Bıçak (1956 Erzincan), 1976 İstanbul Behçet Kemal Çağlar Lisesinden mezun oldu. 1978-1982 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde öğretim gördü. 1985 yılında aynı Üniversitede *Aristoteles'in İnsan Toplum ve Tarih Anlayışı* başlıklı çalışmasıyla yüksek lisans çalışmasını tamamladı. 1991 yılında İstanbul Üniversitesinde Felsefe Bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı. 1992 yılında *Platon'un Tarih Kavrayışı* adlı doktora tezini savundu. 1997 yılında Doçent ve 2007 yılında Profesör oldu. Aynı Üniversite ve Bölümde öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Tarih felsefesi, bilgelikler, felsefenin kuruluşu, felsefede yöntem ve temellendirme, metafiziğin yapısı ve sorunları, zaman bilinci, değer felsefesi gibi dersler vermektedir. Bu alanlara ilişkin çeşitli kitap ve makale yayınları bulunmaktadır.

Prof. Dr. Celal BÜYÜK

1972 yılında Trabzon'un Dernekpazarı ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Zonguldak Ereğli İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1990 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. Buradan 1995 yılında mezun oldu. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Felsefesi Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başladı. 1996 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Felsefesi Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi oldu. 1998 yılında Yüksek Lisansını tamamladı. Aynı yıl doktora eğitimine başladı. 29 Nisan 2005'te Doktorasını tamamladı. 2006-2010 yılları arasında Bursa ve Çorum'da öğretmen olarak görev yaptı. Aralık 2010'da Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi DKAB bölümüne Yardımcı Doçent oldu. 2013 Yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine geçti. 2015'te Din Felsefesi alanında Doçent oldu. Ağustos 2020'de Profesör oldu. Halen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Felsefesi Anabilim Dalında Profesör olarak görevine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ

Erzurum Oltu 1968 doğumludur. 1985 Antalya İmam Hatip Lisesi, 1995 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunudur. 1996 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak akademik hayatına başladı. Yüksek lisans ve doktorasını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Anabilim Dalında tamamladı. 2005 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalında Yardımcı Doçent, aynı yıl Doçent oldu. 2009 Yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölüm Başkanlığı görevinde bulundu. 2010 yılında Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi bölümüne öğretim üyesi olarak atandı, 2010 yılında aynı bölümde Profesör oldu. Bölümün İlahiyat Fakültesine aktarılmasıyla Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde il-

köğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak görev yaptı. Bu görevini 25.10.2017 tarihine kadar sürdüren Altaş, aynı tarihte Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalına Profesör olarak atandı ve halen bu anabilim dalında öğretim üyesi ve anabilim dalı başkanı olarak görev yapmaya devam etmektedir. Prof. Dr. Nurullah Altaş'ın çok kültürlü din eğitimi, din eğitimi bilimi metodolojisi, din eğitimi felsefesi, din eğitimi teolojisi, din eğitimi özel öğretim yöntemleri, alan eğitimi ve dini danışmanlık gibi konular başta olmak üzere din eğitimi alanında kitap, edisyon, makale ve tebliğleri bulunmaktadır.

Doç. Dr. Muhammed COŞKUN

1977 Erzurum/Aşkale'de doğdu. 1996'da Bursa İ.H.L'den, 2002'de M. Ü. İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2010 yılında Yüksek Lisansını, 2013 yılında doktorasını tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir anabilim dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Modern Dünyada Kur'an Yorumu* (İstanbul: İFAV, 2018), *Tefsirin İlkçağları* (İstanbul: İFAV, 2009), *Kur'an Yorumunda Siret-Nüzul İlişkisi* (İstanbul: FİKİR, 2014).

Doç. Dr. Ömer Faruk ERDOĞAN

1980 Isparta doğumludur. Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslâm Felsefesi Anabilim dalında öğretim üyesidir. Lisans, yüksek lisans ve doktorasını Ankara Üniversitesinde tamamladı. Yüksek lisansta Hocaşâde ve felsefi yazma eserleri, doktorada Gazzâlî'nin Tehâfüt eksenli İbn Sînâ eleştirisi çalışmıştır. Çalışma alanları din-felsefe ilişkisi, kelâm-felsefe tartışmaları, Meşşâî felsefe, Tehâfüt ve şerhleri, felekler, gök küreleri ve nefisleri, kudem-hudûs, tümel-tikel bilgi, varlık-yokluk, zaman-mekân ve boşluk tartışmalarıdır. *"Felek'in Felsefesi"* ve *"Tehafüt'te Tekfir Tartışmaları"* adlı yayınlanmış 2 adet uluslararası kitabının yanı sıra uluslararası makaleleri, kitap bölümleri, bildiri-leri ve yürütücüsü olduğu projeleri bulunmaktadır.

Doç. Dr. Sait KAR

10.08.1982 tarihinde Zonguldak'ta doğdu. İlköğrenimini Erzurum'un Oltu ilçesinde bulunan Kazım Karabekir İlkokulunda, Orta ve Lise öğrenimini ise Trabzon İmam Hatip Lisesinde tamamladı. 2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesinden mezun olarak Lisans, 2007 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde *"Farklı Dinlerin Gerçeklik İddiaları Açısından İbadet Anlayışlarının Değerlendirilmesi"* başlıklı tezi ile yüksek lisans, 2014 yılında ise aynı üniversitede *"John Toland'ın Din Felsefesi Üzerine Bir İnceleme"* başlıklı tezi ile de doktora eğitimini tamamladı. Aynı yıl Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalında Doktor Öğretim Üyesi olarak göreve başladı. 2017 yılında *"Religious and Philosophical Foundations of Death and Beyond"* başlıklı proje kapsamında araştırmalar yapmak üzere Tübitak-2219 Yurt Dışı Doktoru Sonrası Araştırma Burs Programı desteği ile Amerika'nın Ohio eyaletinde bulunan Ohio Northern Üniversitesinde araştırmalarda bulundu. 28 Aralık 2020 yılında doçent olan yazar halen Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapmakta olup evli ve iki çocuk babasıdır.

Dr. Ahmet Selman BAKTI

1985 yılında İstanbul'da doğdum. 2008 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldum. 2011 yılında “*Hanefilerde Kıyas Uygulamaları (Merğınâni'nin el-Hidâye Adlı Eseri çerçevesinde)*” adlı çalışma ile Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansımı, 2018 yılında “*Hanbelî Fıkıh Geleneğinde İbâha-i Asliyye Prensipleri*” adlı çalışmayla Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora tezimi tamamladım. 2010-2014 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, 2014-2018 yılları arasında Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arapça okutmanı olarak görev yaptım. 2018-2020 yılları arasında Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Hukuku Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalıştım. 2020 yılı itibarıyla Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalında çalışmaktayım.

Dr. Hakan HEMŞİNLİ

1980 yılında Erzurum Pasinler'de dünyaya geldi. 1999 yılında liseyi, 2004 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesini, 2007 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Felsefesi alanında “*Din ve Hoşgörü: İmkân ve Sınırlılıklar-İslâm Dini Örneği*” adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2015 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Felsefesi alanında “*Öznellik ve Nesnellik İddiaları Bağlamında Dini Tecrübe*” adlı teziyle doktor ünvanını aldı. Halen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. “*İslâm ve Batı Düşüncesinde Kötülük Sorunu ve Teodise*” adlı altı ciltlik editöryal bir çalışma yürütmektedir. Dinî tecrübe, mistisizm, teoloji, ahlak felsefesi ve Tanrı tasavvurları ilgi alanlarını oluşturmaktadır.

Dr. Hayrettin Nebi GÜDEKLİ

Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı (2005). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelâm Anabilim Dalında hazırladığı “*Ebü Hâşim el-Cübbâi'nin Zât-Sıfat İlişkisine Yaklaşımı: Haller Teorisi*” başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı (2008). McGill Üniversitesi Islamic Studies'te misafir doktora öğrencisi olarak bulundu (2012). “*Kelâmın Tümel Bir Disiplin Olarak İnşâsı*” başlıklı teziyle doktora-sını tamamladı (2015). Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM

Dr. Betül AKDEMİR SÜLEYMAN ----- 9

BİRİNCİ BÖLÜM: DİN FELSEFESİ-FELSEFE İLİŞKİSİ ----- 21

Din Felsefesi ve Felsefe

Prof. Dr. Ayhan BIÇAK ----- 23

İKİNCİ BÖLÜM: DİN FELSEFESİ-TEOLOJİ-KELAM İLİŞKİSİ ----- 53

I. Din Felsefesi ve Kelâm: İçeriksel ve Yöntemsel Açıdan Bir Karşılaştırma

Dr. Hayrettin Nebi GÜDEKLİ ----- 55

II. Din Felsefesi İle İlişkileri Bağlamında Kelâm Felsefenin, Felsefe İlâhiyatın Neresinde?

Doç. Dr. Ömer Faruk ERDOĞAN ----- 67

III. Dine Üç Farklı Yaklaşım: Teoloji, Kelâm ve Din Felsefesi İlişkisi

Dr. Hakan HEMŞİNLİ ----- 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DİN FELSEFESİ-FIKİH İLİŞKİSİ ----- 135

I. Felsefenin “Hakikati” Konu Edinmesi “Caiz” Mi?

Dr. Ahmet Selman BAKTI ----- 137

II. Felsefenin Fikhî Hükümü: Fukaha'nın Felsefeye Bakışı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Sait KAR ----- 179

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DİN FELSEFESİ-TEFSİR İLİŞKİSİ ----- 213

Tefsir Disiplini Bağlamında Tanrı Hakkında Konuşmanın Kavramsal Çerçevesi: Teşbih, Tenzih, Te'vil ve Müteşâbih

Doç. Dr. Muhammed COŞKUN ----- 215

BEŞİNCİ BÖLÜM: DİN FELSEFESİ-DİN EĞİTİMİ İLİŞKİSİ ----- 235

Öğretmen Yetiştiren Bir Kurum Olarak İlâhiyat Eğitiminin Genel Hedefleri Altında Din Eğitimi ve Din Felsefesi Eğitimi İlişkisi (Din Eğitimi ve Din Felsefesi İlişkisi Özel Amaçlara Nasıl Yansımalı?)

Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ - Prof. Dr. Celal BÜYÜK ----- 237

TAKDİM*

Din felsefesi, felsefenin alt disiplini olarak, onun sorgulama yöntemiyle dinî inançları anlama faaliyeti olarak tanımlanır. Din ve felsefenin iç içe geçmiş tarihi de dikkate alındığında, din felsefesindeki tartışmaların yeni olmadığı doğrudur. Bu tabiri ilk kullananın Hegel olduğu şeklindeki yaygın görüşü kabul edecek olursak, zaten Hegel’de de din ve felsefe Mutlak’ı konu edinmeleri bakımından birbirinden bağımsız değildir ve din felsefesi bu ilişkide konumlanır. Ancak din ve felsefe arasındaki yakın ilişki 19. yüzyılın sonlarından itibaren dönüşmeye başlar. Felsefe git gide bilimlere yaklaşırken, dine neredeyse arkasını döner. Öyle ki mantıksal pozitivizmin etkisiyle de Tanrı hakkında konuşmak, tarihte belki de ilk defa, “anlamsız” kabul edilerek dilin bile dışına atılır. Ampirik bilginin geçerli kabul edildiği böyle bir çerçevede, biraz da kaçınılmaz olarak, bireysel, deneyime ve imana dayalı bir teoloji anlayışı öne çıkar. Böyle bir din yorumu, her ne kadar din aleyhine düşünceler karşısında bir çözüm gibi görülse de, daha derininde dinin rasyonellikle bağınyı zayıflatır.

Din, felsefenin konuları arasından çıkarken, diğer taraftan aynı dönemde sosyal bilimlerde din, bir fenomen olarak insanlık tecrübesinin temel bir unsuru kabul edilir.¹ Onu herhangi bir metafizik ilkedden bağımsız, sosyal bilimlerin nesnel yöntemleriyle anlamaya çalışan dinler tarihi, din fenomenolojisi gibi din bilimleri ortaya çıkar. Bu disiplinlerde yapılan çalışmalarla tarihte boy göstermiş dinlerin kutsal metinleri, ritüelleri, sembolleri, gelişimleri, vb. hakkındaki bilgilerimiz daha öncesiyle kıyaslanamayacak de-

* Katkılarından dolayı değerli hocam Prof. Dr. Rahim Acar’a teşekkür ederim.

¹ Ör. Bk. Ninian Smart, “Din ve İnsan Tecrübesi,” *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları* 7 (1992): 423.

recede zenginleşir. İşte bir yandan felsefe ve dinin birbirine mesafelendiği, diğer taraftan dine dair araştırmaların zenginleştiği böyle bir çerçevede din felsefesi adeta iki disiplinin arasında, din ile felsefenin ilişkisini sağlayan kilit bir rolü üstlenir. Dinler hakkında artan bilgimizle birlikte, dinin nasıl anlaşılacağı, dinî açıklamaların mevcut felsefi sorunlarla nasıl ilişkilendiğini ya da nasıl bir bakış açısı kazandırdığını, doğruluk veya tutarlılık söz konusu olduğunda hangi problemlerin ortaya çıktığını, bu problemler dikkate alındığında olması gerekenin ne olduğunu, klasik sorunların bugün ki tartışmalarla nasıl ilişkilendiğini vb. konu edinerek dinin anlaşılmasına ve felsefi problemlerin derinleşmesine hatırı sayılır çalışmalarla kaynaklık eder.

Yukarıdaki düşünceye göre, din felsefesinin “din ile felsefe arasında olması”nın bir yandan aslında mevcut felsefi ve bilimsel araştırmaların ortaya çıkardığı soru, sorun ve imkanları dinî araştırmalar alanına tanıtması; diğer taraftan yine dinî ilimlerin zengin literatüründe yer alan pek çok yorumun felsefi ve bilimsel sorunlarla ilişkilerini felsefe disiplinine taşıması hasebiyle her iki alanı da besleyen ve derinleştiren dinamik bir ilişkiye zemin hazırladığı söylenebilir. Tabi ki kabul edilen felsefi ve teolojik tutuma göre din felsefesine yaklaşımlar da değişir. Örneğin katı natüralist bir felsefede dine hiçbir şekilde yer yokken, yine katı imancı bir din anlayışında da din hakkında felsefi bir düşünceye yer yoktur. Dolayısıyla din felsefesi, din ile felsefe arasında bir ilişkiyi olanaklı kabul etmeyen, diğerini dışlayan hatta kendisini onun karşıtı olarak konumlandırın bir bakış açısında kendisine yer edinemez. Ancak örneğin felsefe lehine tekçi bir anlayış için, felsefe ve bilimdeki tüm değişimlere rağmen bugün neden hala dünya nüfusunun çoğunluğunun bir dini inancı benimsediği açıklama bekleyen bir sorundur. Bu bakımdan en azından bu yönüyle bile dinî inançların felsefi taahlili bir gerekliliktir.² Dolayısıyla

² 2010 yılında dünya nüfusunun dinlerine ilişkin yapılan oldukça kapsamlı bir çalışmanın sonucunda, mevcut nüfusun %36’sı (2.2. milyar)

tekçi yaklaşımların kuşatıcı bir düşünce sunamama gibi bir handikapla yüz yüze olduğu gerçeği dikkate alındığında, ister dinî ister felsefi düşünce açısından olsun karşılıklı bir ilişkide konumlanan din felsefesinin kuşatıcı bir düşünce geliştirmeye katkı sağladığı aşıkardır.

Bunlara ek olarak, din felsefesi disiplininde ele alınan problemlerin belirli bir felsefi ve teolojik bağlamda ortaya çıktığı, mevcut çalışmaların buna göre şekillendiği doğrudur. Ancak felsefenin kendisinin yerel bir faaliyet olmadığı dikkate alındığında, bu çalışmalarla ortaya çıkan soru ve sorunların dini anlamaya çalışanlara yol gösterici olduğu söylenebilir. Bu sorular, çağdaş felsefe ile ilişkili olarak dini inançları yeniden ele almanın yolunu açması; dine getirilen eleştirilerin yersiz olması durumunda felsefeyi genişleten bir düşünceye olanak tanınması; farklı dinlerin inançları bağlamında düşünüldüğünde de yeni soru ve sorunları ortaya çıkarması; klasik metinlerin söz konusu yeni soru ve sorunlarla ilişkili olarak yeniden yorumlanması ve böylece felsefi ve dinî düşünceyi derinleştirmesi bakımından insanlığın ortak sorularıdır. Peki, söz konusu sorular ülkemiz akademisinde kendisine yer edinebilmiş midir? Din felsefesinin Türkiye'deki durumu nedir?

Din felsefesi ülkemizde 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren önemli ölçüde ilahiyat fakültelerinin müfredatının bir parçası olarak yer almaktadır. Sayıları az da olsa fen-edebiyat fakülteleri yahut insan ve toplum bilimleri gibi, beşerî bilimler fakültelerindeki bazı felsefe bölümlerinde de din felsefesi dersleri verilmekte, din felsefesi içerisinde görülen konular akademik programın bir parçası olarak araştırılmakta ve öğretilmekte, akademik çalışmalarda konu

Hıristiyanlığı, %23'ü (1.6 milyar) İslamiyet'i, %15'i (1 milyar) Hinduizm'i, %7'si (500 milyon) Budizm'i, %0.2'si (14 milyon) Yahudilik'i benimsediği tespit edilmiştir. Bk. The Global Religious Landscape, <https://www.pewforum.org/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/> (22.12.2019).

edinilmektedir.³ Özellikle 2000’li yıllardan itibaren artan bir ilginin olduğu da gözlemlenmektedir. Ancak buna rağmen hem felsefe bölümlerinin programları içinde hem de ilahiyat fakültelerinin programları içinde din felsefesi ile ilgili derslerin ve araştırmaların yersizliğini savunanların da bulunduğu bir gerçektir. Dolayısıyla özellikle ülkemizdeki bağlam dikkate alındığında, din felsefesinin “din hakkında düşünme faaliyeti”ne sağladığı katkıyı ele almak gerekmektedir. Bu bakımdan “din felsefesi disiplininin üniversite eğitimi içinde nasıl bir yeri ve işlevi olduğu” sorusu ele alınmayı hak eden bir sorudur.

Yukarıda yer alan soruyu konunun farklı cihetlerini ortaya çıkaracak bir takım alt meselelerle derinleştirmek olanaklıdır. Öncelikle din felsefesinin, felsefi bir disiplin olarak, diğer felsefi disiplinler arasındaki yeri bahis konusu edilebilir. Bir taraftan, din felsefesi, akademik literatürde yerleşmiştir ve batı dünyasında bir felsefe disiplini olarak kabul edilmektedir. Ancak diğer taraftan, din felsefesinin bir tür laik-keîâm olduğu, teolojiden pek de farklı bir disiplin olmadığı iddia edilmektedir. Bu durumda birinci mesele, (1) felsefe eğitiminin verildiği felsefe bölümü programları içinde böyle bir disipline yer verilmesinin uygun olup olmadığı meselesidir. Bu bağlamda, (1a) din felsefesinin felsefi araştırma ve inceleme için gerekli sayılan şartlara sahip olup olamayacağı sorgulanabilir, yani din felsefesi diye felsefi bir disiplinin meşruiyeti tartışılabilir. Din felsefesi felsefi bir disiplin mi kabul edilecektir, yoksa belli bir dinin inançlarına dayanan teolojik bir disiplin mi sayılacaktır? Ayrıca din felsefesini felsefi bir disiplin sayarsak bile, (1b) bir felsefe öğrencisine lisans düzeyinde, bu disiplinle ilgili ders açmanın gerekli olup olmadığı tartışılmalıdır. Bu bağlamda, din felsefesinin ortak bir zemin olarak felsefeden bağımsız yapılıp yapılamayacağı, din felsefesinin teolojik bir

³ Hüsamettin Erdem, “Türkiye’de İlk Din Felsefesi Çalışmaları,” *Türkiye’de Din Felsefesi: M. S. Aydın Onuruna*, ed. Rahim Acar, Nesrin Bağcı Erciyes (Ankara: Elis Yayınları, 2009), 97 vd.

zemine indirgenip indirgenemeyeceği yahut da teolojiden tamamen bağımsız düşünülüp düşünülemediği ve nihayetinde din felsefesinin felsefe bölümleri ile mi yoksa ilahiyat veya İslam ilimleri eğitimi veren kurumlarda mı yer alması gerektiği soruları cevap bekleyen sorular gibi görünmektedir.

Diğer taraftan (2) ilahiyat fakülteleri ve İslâmî ilimler fakülteleri programları içinde din felsefesi disiplininin ve din felsefesi eğitimi verilmesinin meşruiyeti, gerekliliği veya gereksizliği konuya ilişkin başka bir yöndür. Bu bağlamda cevaplanması gereken sorulardan birisi, din felsefesinin öğretiminin üniversite düzeyinde din eğitimi veren kurumların programına bir katkısı olup olmadığıdır. Şayet din felsefesi eğitiminin bu kurumların programına bir katkısı var ise, bu katkının hem teorik açıdan hem de pratik açıdan arzulanır bir şey olup olmadığı sorularının cevaplanması gerekir. Bu bakımdan din felsefesi disiplininin ilahiyatın diğer disiplinler açısından nasıl görülebileceği soru konusudur. (2a) Bu bağlamda, din felsefesi denince ilk akla gelen disiplin şüphesiz kelâmdır. Bazen din felsefesi ve kelâm sahalarının birbiriyle ilişkisi dikkate alınarak, kendi kültürümüz içinde gelişmiş kelâm disiplini varken din felsefesinin ayrıca programın bir parçası olmasının sadece gereksiz değil aynı zamanda zararlı olduğu dile getirilir. Acaba din felsefesi disiplini kelâm disiplinine indirgenebilir mi yahut da din felsefesi öğretimi çerçevesinde yapılan araştırmalar, tartışmalar, öğrencilerin kelâm disiplinine ve dolayısıyla İslam inançlarına yabancılaşmasını doğurur mu, doğurması gerekir mi?

Zaman zaman hem yüksek din eğitimi veren kurumlardaki akademisyenlerin, hem eğitim politikalarına yön verenlerin hem de toplumsal düzeyde dindar insanların oluşturduğu kabul edilen dinî cemaatlerin temsilcilerinin üniversitelerdeki yüksek din eğitimi veren kurumların programlarını ve bu kurumlardaki öğrencilerin İslâmî kimliklerini sorguladığı bilinmektedir. Bu bağlamda yakın zaman-

larda gündemi işgal eden, din eğitimi veren kurumların öğrencileri arasında deizmin yayılmaya başladığı tartışmaları hatırlanabilir. Özellikle yüksek din eğitimi veren kurumlardaki programın, İslami öğretilerle-beklentilerle bağdaşmadığı ve bu programın bu kurumlardan mezun olan öğrencilerin İslami hassasiyetlerini zedelediği seslendirilmektedir. Bunları dikkate alarak din felsefesi eğitiminin, (2b) kelâm dışındaki diğer temel İslam bilimleri ile ilişkilerinin tartışılması gerekli görünmektedir. Mesela, din felsefesi okumanın, tefsir okumaya karşı veya hadisleri kabul etmeye veya anlamaya karşı zararlı etkileri olabilir mi? Öğrencilerin nassların anlaşılması ve tefsiriyle ilgili araştırmaları yanlış anlaması veya önemini gözden kaçırmaması gibi sonuçlara götürür mü? Ya da mevcut felsefi tartışmalar gündeme gelmeden nassların anlaşılması, daha iyi sonuçlar doğurur mu? Başka bir ifadeyle, din felsefesinin dini metinlerin, anlaşılmasına bir katkısı olup olmadığı ve metinlerin şu veya bu şekilde anlaşılıp yorumlanmasında din felsefesinin ne türden etkisinin olacağı ile ilgili sorular bu bağlamda cevap bekleyen sorular gibi görünmektedir.

Ayrıca, bu ve benzeri soruların alanı biraz daha genişletilerek diğer İslami ilimlerle de ilişkilendirilebilir. Gerek “ana kaynaklardan dini bilgi çıkarımı” şeklindeki genel anlamda, gerekse “dinin ameli hükümlerini muayyen delil ve kaynaklardan çıkararak elde edilen bilgi” (İmam Şafi) gibi daha özel anlamda fıkıh, doğrudan naslara dayalı bilgi ve hüküm üretmeyi içeren temel İslami ilimlerdenidir. Bu bağlamda İslam hukukunun yöntemi ekseriyetle nassa dayalı bir epistemoloji esas alınarak oluşturulmuş, ortaya çıkan problemler de bu çerçevede çözüme ulaştırılmaya çalışılmıştır. Çağdaş felsefedeki dönüşüm ve değişimlerle birlikte başta dini epistemoloji olmak üzere insanın doğası, Tanrı-insan ilişkisi, vahyin mahiyeti vb. konulara ilişkin tartışmalar dikkate alındığında, (2c) fıkıhın gayesi, yöntemi ve uygulamaları bağlamında din felsefesi okumanın fıkhi meseleleri ele almaya bir etkisi olur mu? Din felsefesi ile fıkıh

arasında birbirine paralel bir ilişki kurmak mümkün müdür? Dini bilginin kaynağı, dini inançların epistemik değeri veya din-devlet ilişkisine dair felsefi tartışmalar fıkıh ilmi ile ilişkilendirilebilir mi? Din felsefesindeki tartışmalar fıkıh ilminin anlaşılmasına katkı sağlar mı? Diğer bir deyişle “naslara dayalı bilgi ve hüküm üretmeyi” derinleştirebilir mi? Yahut din felsefesi ancak öğretiminin meşruiyeti bakımından mı fıkha konu olabilir? Kısaca, din felsefesindeki tartışmaların nassı anlamaya dolayısıyla ondan hüküm çıkarmaya katkı sağlayıp sağlamayacağı, fikhî araştırmaların dini epistemolojideki tartışmalar dikkate alınmaksızın yapılmasının tatminkâr sonuçlar doğurup doğurmayacağı, fikhın pratik hayatla ilgili sorularımızı ele alış zeminin ve tarzının tayininde sadece diğer klasik İslâmî ilimlerle yetinmesinin müsbet yahut menfi cihetlerine dair sorular bu bağlamda dikkate alınabilir.

Dikkate almamız gereken meselelerden bir tanesi de, din felsefesi öğretiminin ilâhiyat fakültesi mezunu olan öğrencilerin (2d) meslek hayatlarına yöneliktir. Yüksek din eğitimi veren kurumlardan mezun olan öğrencilerin çalışma alanları, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde şu veya bu kademedede din görevlisi olarak çalışmak, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ilk ve orta öğretim kademelerinde dinî inançlarla ilgili dersleri okutan öğretmen olarak çalışmaktır. Dolayısıyla sorumuz, din felsefesi eğitimi almak, yüksek din eğitimi veren kuruluşların mezunlarının meslek hayatında başarılı olmasına veya tersine bir katkısının olup olmadığı sorusudur.

Dolayısıyla “din felsefesi disiplininin üniversite eğitimi içinde nasıl bir yeri ve işlevinin olduğu” sorusunu, yukarıda bahsi geçen alt meseleleriyle birlikte cevaplamaya çalışmak, konuya farklı açılardan bakma imkanı sunacaktır. Bu amaçla, Din Felsefesi Derneği olarak “din felsefesinin bir akademik araştırma ve eğitim/öğretim alanı olarak üniversite programındaki yeri” üzerine eğilmeği kararlaştırdık. Bunu, 25-26 Ekim 2018’de Marmara Üniversitesi İlahiyat

Fakültesi'nin katkılarıyla Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ali Özek Salonu'nda "Din Felsefesinin Üniversite Öğretimindeki Yeri" başlıklı atölye çalışmasında müzakere ettik. Oldukça farklı disiplinlerden uzmanların bir araya geldiği bu çalışma sonrasında ele alınan konunun geliştirilmesine dair dikkate değer bir talep oluştu. Bu talebe binaen atölye çalışmasında yer alan ve daha çok sunum değerlendirmesi olarak irad edilen müzakerelerin doğrudan konuya ilişkin metinlere dönüştürülmesini ve yine programda yer alan sunumlarla⁴ birlikte yayımlanmasını uygun gördük. *Din ve Felsefe Arasında Din Felsefesi* başlığını taşıyan elinizdeki çalışma bahsi geçen metinleri ihtiva etmektedir. Kitap din felsefesinin felsefe, teoloji-kelam, fıkah, tefsir ve din eğitimi gibi diğer disiplinlerle ilişkisi ele alan beş bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümün konusu, felsefe ve din felsefesinin ilişkisidir. Felsefenin yapısına, tarihine ve Türk düşüncesine dair çalışmalarıyla tanıdığımız Prof. Dr. Ayhan Bıçak tarafından ele alınan "Din Felsefesi ve Felsefe" başlıklı yazıda, felsefe ve din felsefesi ilişkisi, felsefe ve dinin esasta birbirinden farklı olduğu düşüncesi üzerinden ele alınmaktadır. Yazara göre din, hakikatin kendisini insana vermesine dayanan bilgelik temelli evren tasavvuruna sahipken; felsefe ise bu evren tasavvurunun güvenirliliğine ilişkin bir sorgulamadır. Bıçak yazısında, temelde yatan bu farklılığı felsefe ve din arasında nasıl bir ilişki doğurduğunu ve bu bağlamda din felsefesinin ne olduğunu, bu alanda tartışılan sorunların ne-

⁴ Bu kitapta yer alan şu makaleler daha önce *Din ve Felsefe Araştırmaları Dergisi*'nin 2. sayısında(2018) yayımlanmıştır: Ayhan Bıçak, "Din Felsefesi ve Felsefe"; Hayrettin Nebi Güdekli, "Din Felsefesi-Kelâm İlişkisi Üzerine Notlar"; Ahmet Selman Baktı, "Felsefenin "Hakikati" Konu Edinmesi "Caiz" mi?"; Muhammed Coşkun, "Tefsir Disiplini Bağlamında Tanrı Hakkında Konuşmanın Kavramsal Çerçevesi: Teşbih, Tenzih, Te'vil ve Müteşâbih"; Nurullah Altaş ve Celal Büyük, "Öğretmen Yetiştiren Bir Kurum Olarak İlahiyat Eğitiminin Genel Hedefleri Altında Din Eğitimi ve Din Felsefesi Eğitimi İlişkisi (Din Eğitimi ve Din Felsefesi İlişkisi Özel Amaçlara Nasıl Yansımali?)".

ler olduğunu ve 21.yüzyılda hangi sorunların öne çıktığını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

İkinci bölüm, belki de alanın en yoğun tartışmalarının olduğu din felsefesi, teoloji ve kelamın ilişkisine dairdir. Bölümün ilk yazısı kelam alanında uzman olan Dr. Hayrettin Nebi Güdeklî'nin "Din Felsefesi ve Kelâm: İçeriksel ve Yöntemsel Açından Bir Karşılaştırma"dır. Güdeklî yazısında, din felsefesinin kelam veya teolojiden farklı bir disiplin olup olmadığını, her iki disiplinin kendi doğasını inceleyerek ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Yazar, din felsefesi ve kelamın konu, sorun ve yönteminin belirginleştirmesinin ardından her ikisinin benzer ve farklı olduğu noktalara değinerek, "din felsefesinin, kelamın yalnızca bir kısmına karşılık geldiği" sonucuna ulaşmaktadır. "Din Felsefesiyle İlişkileri Bağlamında Kelâm Felsefenin Felsefe İlahiyatın Neresinde" başlıklı bölümün ikinci çalışması, İslam felsefesi, felsefe ve kelam alanlarında çalışmalar yapan Doç. Dr. Ömer Faruk Erdoğan'a aittir. Erdoğan da çalışmasında önce kelam ve din felsefesi arasında nasıl bir ilişki olduğunu, iki alanın hangi hususlarda birbirlerine yaklaşıp uzaklaştıklarını konu edinmektedir. Din felsefesinin bağımsız bir disiplin olduğunu ve bunu korumak gerektiğini düşünen Erdoğan, ardından din felsefesinin de aralarında bulunduğu felsefe içerikli derslerin İlahiyat fakültelerinde ne derece yer ve değer bulduklarını sorgulamakta ve felsefe içerikli derslerin katkısına değinmektedir. Din felsefesi ve kelam arasındaki ilişkiye dair diğer bir makale din felsefesi alanında çalışmalar yapan Dr. Hakan Hemşinli'ye ait olan "Dine Üç Farklı Yaklaşım: Teoloji, Kelam ve Din Felsefesi İlişkisi"dir. Kelam disiplinin İslam düşünce geleneğine özgü olması bakımından hem teoloji hem de din felsefesinden ayrıldığını düşünen Hemşinli, çalışmasında her üç disiplininin sınırlarını birbirleriyle ilişkileri üzerinden detaylı bir şekilde ele almakta; din hakkında farklı yöntemlerle farklı bilgiler sunan her üç disiplinin birbiriyle özdeş sayılmasının sakınca-

larına değinmekte ve daha zengin bir din anlayışı için her üçünün de korunması gerektiğini öne sürmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü, din felsefesi ve fıkıh ilişkisine dairdir. Bölümün ilk yazısı fıkıh alanında uzman olan Dr. Ahmet Selman Baktı'nın kaleme aldığı "Felsefenin "Hakikati" Konu Edinmesi "Caiz" mi?" başlıklı yazıdır. Baktı, fıkıh ilmi ile kelam arasındaki belki de kaçınılmaz olan ilişkiye değinmekte; ardından kelam disiplini ile felsefenin nasıl ilişkilendiğiyle ilişkili olarak ortaya çıkan "felsefenin hakikati konu edinmesi" sorununu ele almaktadır. Baktı, bu sorunun fıkıh literatüründe nasıl yer aldığını irdeleyerek, felsefenin genel olarak olumsuz hatta kimi zaman düşmanca karşılanmasını etkileyici bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Fıkıh ile felsefe arasındaki ilişkiye dair bölümün ikinci yazısı, Doç. Dr. Sait Kar'ın kalamından çıkan "Felsefenin Fikhî Hükmü: Fukaha'nın Felsefeye Bakışı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme"dir. Kar, Baktı'nın çalışmasında ortaya çıkan olumsuz tavrın gerekçelerini sorgulamakta ve bu tavra dair eleştirel bir değerlendirme yaparak konuyu derinleştirmektedir.

Dördüncü bölümde din felsefesinin tefsir ile ilişkisi konu edinilmektedir. Doç. Dr. Muhammed Coşkun, genelde felsefe ve özelde din felsefesi ve tefsir ilmi arasındaki ilişkileri "Tefsir Disiplini Bağlamında Tanrı Hakkında Konuşmanın Kavramsal Çerçevesi: Teşbîh, Tenzîh, Te'vîl ve Müteşâbih" başlıklı yazısında ele alır. Coşkun, İslam düşünce geleneğinin önemli meselelerinden birinin Tanrı hakkında konuşmanın imkân ve keyfiyeti olmasına ve sorunun tefsir disiplini de genişçe yer almasına değinmektedir. Yazar, dille ilişkili bu sorunu ele alırken, felsefe ve çağdaş din felsefesi ile temas etmeksizin kuşatıcı bir izaha ulaşamayacağı düşüncesini detaylandırmaktadır.

Kitap, din felsefesi ve din eğitimi arasındaki ilişkiyi konu edinen bölümle sona erer. Felsefe ve din bilimleri alanında çalışmalarıyla tanıdığımız Prof. Dr. Nurullah Altaş ve Prof. Dr. Celal Büyük, "Öğretmen Yetiştiren Bir Kurum Ola-

rak İlahiyat Eğitiminin Genel Hedefleri Altında Din Eğitimi ve Din Felsefesi Eğitimi İlişkisi (Din Eğitimi ve Din Felsefesi İlişkisi Özel Amaçlara Nasıl Yansımalı?)” başlıklı yazıda bu konuyu ele almaktadırlar. Yazarlar yüksek din eğitimi veren ve eğitmen yetiştiren kurumlar olarak ilahiyat fakültelerinde din eğitimi ile felsefenin temasını iki açıdan tartışmaktadırlar: a. Sağlıklı bir eğitimin felsefi bakış açısıyla temellenmesi gerekmesi bakımından; b. Mesleki yeterliliğin sağlanması bakımından. Yazarlar, her iki bakımdan, hem din öğretimi hem de meslek eğitimi adına, ilahiyat fakültelelerinde din felsefesi eğitiminin bir anlamda zaruri olduğu olduğunu ortaya koymaktadırlar.

Yazının baş kısmında din felsefesinin üniversite eğitim ve öğretimindeki işlevini anlamak adına, diğer disiplinlerle ilişkisinde ele alınabilecek bir takım sorulara yer verilmişti. Elinizdeki kitabın bu soruların tamamını olmasa bile önemli bir kısmını konu edinerek, din felsefesinin, felsefe ve dinî ilimlerle nasıl ilişkilendiği, onlardan hangi noktalarda ayrıldığı, düşünme faaliyetine ne gibi katkılar sunduğu ve böylece üniversite eğitimi söz konusu olduğunda neden gerekli olduğunun anlaşılmasına yardımcı olacağını umut ediyorum. Bu bakımdan atölye çalışmasından bu eserin ortaya çıkmasına kadar başta değerli hocam Prof. Dr. Rahim Acar olmak üzere katkıda bulunan ve emeği geçen herkese bir kez daha teşekkür eder ve keyifli okumalar dilerim.

Betül AKDEMİR SÜLEYMAN
Üsküdar, 2021